

Рудько С.О. Проблема „національної ідентичності” українських політичних діячів доби Української революції 1917 – 1921 рр. // Historiamentalność-tożsamość. Studia z historii, historii historiografii s metodologii historii. – Poznań, 2010. – S.273-280.

ПРОБЛЕМА „НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ” УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР.

В статті проаналізовано проблему визначення поняття „національна ідентичність” в зарубіжній та українській історіографії, становлення української національної ідентичності в середовищі української національної еліти першої чверті ХХ ст., з’ясовано проблему „подвійної лояльності” в історії українського націотворення. Зроблено висновки, що серед усіх політичних діячів, які брали участь в період Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. в державотворчих процесах можна виділити три типи національної ідентичності: „українська ідентичність”, „подвійна лояльність” та „загальноросійська самосвідомість”.

Історія Української революції 1917 – 1921 рр. стала однією з найбільш популярних тем української історіографії після проголошення незалежності. Наукову актуальність цієї теми зумовили ряд факторів. Революція узагальнила динамічний розвиток національного руху ХІХ – початку ХХ століть, стала якісно новим етапом процесу формування української нації та національної ідентичності.

Для формування державної ідеології неодмінним є врахування відповідних історичних традицій українського народу та генезису ідейно-політичних орієнтирів його політичного проводу. Зростанню наукового зацікавлення державотворчим досвідом української революції сприяло також скасування ідеологічних перешкод. Першою ознакою принципово нового погляду на події 1917 – 1921 рр. стало оновлення понятійного апарату¹.

---

¹ Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми, За ред. Л.О.Зашкільняка, Львів 2004, с. 168.

Одним з цікавих питань історіографії української революції є оцінка потенціалу ідеологічних доктрин українського керівництва та його національна самоідентифікація. Крім того, проблема „національної ідентичності” українських політичних діячів доби Української революції 1917 – 1921 рр. є важливою, оскільки поняття „національна ідентичності” виступає як синтез об’єктивних і суб’єктивних ознак нації.

Формування національної свідомості, її становлення – це тривалий і суперечливий процес, а не подія. Даний процес не був фатально детермінований „історичною необхідністю” виникнення української нації, він складався з серії закономірностей і випадковостей. Романтично-націоналістична теза про те, що „покоління українського народу мріяли про незалежність і державність”, у даному випадку відкидається як ідеологічний стандарт. Процес становлення національної свідомості не був безперервним і розвивався не лише по „висхідній” лінії: у ньому спостерігалися паузи, провали, періоди зворотного розвитку. Варто розглядати його у взаємозв’язку та взаємодії з відповідними процесами в націй-сусідів. Розглядаючи історію становлення національної ідентичності українців, треба чітко розрізняти ідентичність культурних і політичних еліт й ідентичність мас. Маємо на аналітичному рівні розрізняти етнічну (культурно-релігійну, мовну) і національну ідентичність (політичну).

Національна ідентичність – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної ідентичності. Тут ідеться не лише про відокремлення „ми” від „не ми”. Національна ідентичність набагато складніший феномен².

Е.Сміт пропонує такі параметри, присутність яких у суспільній свідомості свідчить про наявність національної ідентичності: „1. Історична територія, або рідний край. 2. Спільні міфи та історична пам’ять. 3. Спільна масова

---

² Г.Касьянов, Теорії нації та націоналізму: Монографія, Київ 1999, с.284.

громадська культура. 4. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства. 5. Спільна економіка, можливість вільно пересуватись у межах національної території”³.

Польська дослідниця Т.Хинчевська-Геннель пропонує таке визначення: „Національна ідентичність – це соціально-психологічний феномен, характерний для особистостей чи груп людей. Це прояв існування нації на певному етапі її розвитку, й водночас – необхідна умова її існування. Національна ідентичність формується під впливом таких чинників, як належність до мовної спільноти, історичні традиції, релігія; потреба у створенні народного героя; територіальна спільність; прагнення незалежної державності. Жоден із цих чинників не є абсолютно необхідним, водночас наявність одного чи двох із них не є достатньою. Всі вони можуть змінюватися з часом”⁴. Зауважимо, що згадані „чинники”, або складники, національної свідомості частково збігаються з тими, про які згадує Е.Сміт, однак польська дослідниця не бере до уваги той факт, що вони водночас можуть бути складниками етнічної свідомості, не пояснює, як і чому вони стають національними⁵.

Відповідь на це запитання знаходимо у Дж.Армстронга, який стверджував, що певні „об’єктивні” складові поняття „нація” стають важливими чинниками націотворення, переходячи у сферу суб’єктивного, перетворюючись на символи й міфи. Основою еволюції, становлення „української ідентичності” Дж.Армстронг вважає не демографічну чи лінгвістичну безперервність, на що роблять ставку історики та філологи, а міф про цю безперервність⁶.

Українська дослідниця Ірина Кресіна зазначає, що національна ідентичність – це усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільноти, духовної єдності, етнічної та історичної

³ Е.Сміт, Національна ідентичність, Київ 1994, с. 23.

⁴ T.Chynczewska-Hennel, Swiadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kochażyny od schyłku XVI do półowy XVII w., Warszawa 1985.

⁵ Г.Касьянов, Теорії нації та націоналізму: Монографія, Київ 1999, с.285.

⁶ J.Armstrong, Myth and History in the Evolution of Ukrainian History “Ukraine and Russia in Their Historical Encounter”, Edmonton 1992, p.130.

спорідненості, психолого-етнічної самобутності та неповторності⁷.

Богдан Кравченко визначає національну ідентичність як нову орієнтацію людини в суспільстві, яка з'являється тоді, коли „елітна група свідомо обирає символіку як основу для мобілізації в боротьбі з іншими елітними групами чи то за контроль над місцевою спільнотою, чи то за рівний або привілейований доступ до сприятливих можливостей і ресурсів, що виникають у процесі модернізації”⁸.

На основі аналізу параметрів та складників „національної ідентичності” дослідники „примордиалістського” напрямку стверджують, що протягом XVI – XVII ст. тривав процес акумуляції у свідомості „українських” еліт тих елементів, які дозволяли їм відмежуватися від ширшого культурно-політичного і релігійного доквілля, де панувала культура, від якої треба було „відокремитися”, або ж якій треба було протистояти. На цей час припадають і початки формування ідеї „політичної відрубності”, „самостійництва” і державницької ідеї⁹. Вирішальним же періодом у становленні „національної свідомості” українців стали доба „національного відродження” та „національно-демократичної революції”. Саме протягом 1917-1920-х рр. ідеї культурної самобутності знайшли свій вияв у конкретних політичних проектах, таких як перша та друга УНР, Українська Держава П.Скоропадського та ЗУНР.

Говорячи про „національну свідомість” українців і про „націю”, частина дослідників адресують ці поняття певним станам, не поширюючи їх на все населення тогочасних українських земель. Так, наприклад, Т.Хинчевська-Геннель згадує передусім шляхту і козацтво, як носіїв національної свідомості, інтелектуальну й частину політичної еліти XVI – XVIII ст.¹⁰ Такої ж думки дотримується і Ф.Сисин. При цьому „нація” у нього – це передусім „руська

---

⁷ І.Кресіна, Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування, „Нова політика”, 1998, №3, с.14.

⁸ Б.Кравченко, Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст., Київ 1997, с.14.

⁹ Г.Касьянов, Теорії нації та націоналізму: Монографія, Київ 1999, с.287.

¹⁰ T.Chynczewska-Hennel, Świadomość narodową szlachty ukraińskiej i kochażyny od schyłku XVI do półowy XVII w.

знать”¹¹, хоча йдеться і про „козацьку націю”.

Доба Української революції 1917 – 1921 рр. була часом остаточного становлення української національної ідентичності в середовищі національної еліти. Саме в цей період можна чітко розділити поняття „національна ідентичність” і „етнічна ідентичність”.

Підтримуємо думку Б.Кравченка, що саме ХХ століття стало вирішальним періодом у формуванні національної ідентичності українців, і відповідно – у становленні української нації. Проте він і визнає, що деякі суспільні процеси, які набули найбільшої сили у ХХ ст., розпочиналися раніше. Б.Кравченко пов’язує зміни в національній свідомості українців із зрушеннями в соціально-економічній сфері, передусім – із трансформацією українського суспільства з аграрно-традиційного в модерно-індустріальне. Ця трансформація спричинила дестабілізацію і руйнування традиційної соціальної структури українського суспільства і формування нових, модерних соціальних структур, зокрема, якісно нових українських еліт. Останні, по-перше, мали вплинути на формування української національної ідентичності, а по-друге, скористатися нею як знаряддям для реалізації власних політичних амбіцій¹².

Схожої думки притримується відомий український дослідник національно-визвольного руху 1917 – 1921 рр. В.Верстюк. Він вважає, що саме в період Першої світової війни національне питання вийшло далеко за межі діяльності громадсько-політичних структур, призвівши до суттєвих зрушень національної самосвідомості, її невинного росту та перетворення в один з важливих чинників революційного вибуху 1917 р.¹³

Науковці часто абсолютизують політичні програми українських урядів. Причому культивована в дослідницьких працях апологетика окремих

---

¹¹ E.Sysyn Frank, *Ukrainian-Polish Relations in the Seventeenth Century: The Role of National Consciousness and National Conflict in the Khmelnytsky Movement* „Peter J. Potichnyj. Poland and Ukraine. Past and Present.”, Edmonton, Toronto 1980, p.58-82.

¹² Б.Кравченко, Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття, Київ 1997, с.253-254.

¹³ В.Верстюк, Україна-Росія: виборювання ідентичностей „Актуальні проблеми вітчизняної історії: Збірник наук. праць, присвячений пам’яті академіка НАН України Ю.Ю.Кондуфора”, Київ 2004, Т.1, С.66.

персоналій революційної доби, як правило, шкодить науковій об'єктивності¹⁴. Так наприклад, часто ідеалізуються діячі так званої „української національної ідентичності” М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра та ін. Говорячи про них можна навести думку Я.Грицака, який стверджує, що будучи українськими патріотами, частина лідерів УЦР мислила як типово „російські інтелігенти”. Позбавлені нормального, „позитивного” досвіду праці у державних і громадських інституціях, вони захоплювалися великими соціальними утопіями, „прожекетами”, які нічого спільного не мали з нормальним життям. Українські лідери ставили перед собою непосильне завдання – не просто збудувати Українську державу, а витворити найпрогресивніший і найпередовіший суспільно-політичний лад, що міг би послужити взірцем для інших народів¹⁵.

В той же час дослідники нерідко применшують внесок у розбудову державності громадським і політичними діячами, які чітко не виявляли своєї „українськості” і яких відносять до так званих „малоросів”. Даний тип національної ідентичності часто називають різними термінами „малоросійська ідентичність” (З.Когут), „подвійна лояльність” (П.Магочій), „свідомісний дуалізм” (М.Кармазін), „гібридна національна свідомість” (В.Верстюк) тощо.

С.Стельмах справедливо звертає увагу на боротьбу двох тенденцій у свідомості української політичної еліти – етнічної самоідентичності й імперської свідомості¹⁶. Люди з подвійним світовідчуттям (М.Славинський називав їх „людьми двох націй”) – не типово російський феномен. Цей особливий людський тип можна було спостерігати серед іспанських та французьких басків, каталонців, ірландців. Люди, що жили й працювали одночасно і в російському імперському, і в національному секторах, поступово перетворювалися у „національний напівфабрикат. Внутрішня стихія їхня лишалася своя, національна, але зовнішність їхня уже була російська”. Втім, імперії ставали „ефемиридами” саме тому, що такі люди лишалися українцями,

---

¹⁴ О.Павлишин, Історіографія української революції 1917 – 1921 рр., „Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми”, Львів 2004, с.181.

¹⁵ Я.Грицак, Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст., Київ 1996, с.117.

¹⁶ С.Стельмах, Парадигми історичної думки у XX столітті, „Політична думка”, 1997, №4, с.167.

грузинами євреями, „навіть тоді, коли самі про це уже не думали”¹⁷. На думку М.Славинського подвійна ідентичність зовсім не обов’язково є ознакою свідомісної меншовартості.

Найбільш непримиренним до малоросійства був Є.Маланюк. Його характеристика малороса як типа національно дефективного, скаліченого „психічно, духовно, а часом – і расово” стали ходовими цитатами. „Малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція”. „Неміч, хвороба, каліцтво внутрішньонаціональне”, „хитливість, зрадливість, зрада і агентурність”¹⁸ – це ще не найдошкульніші характеристики малоросіянина у маланюковому викладі.

Щоб належним чином оцінити феномен подвійної ідентичності, треба розглянути його в різних аспектах – політичному, етнонаціональному, культурному і у площині особистого вибору. З погляду політики національна ідентичність править за опору для держави та її органів або їхніх дополітичних еквівалентів у бездержавних націях. Добір політичних функціонерів, регуляція політичної діяльності, вибори урядів спираються на критерії національного інтересу, який нібито відображує національну волю та національну ідентичність даного населення.

Та, мабуть, найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов’язків, які визначають осібні вартості й характер нації і відображують прадавні звичаї і обряди народу. Покликання на національну ідентичність становить сьогодні головний засіб легітимації громадського порядку та солідарності¹⁹.

Саме у політичному сенсі подвійна ідентичність, безумовно, була величиною із знаком „мінус” – нечітка ідентифікація, брак національної гідності зумовлювали здебільшого пасивну, споглядальну позицію у політичній поведінці. Криза ідентичності потягнула за собою і кризу легітимності, коли

---

¹⁷ М.Славинський, Национально-государственная проблема в СССР, „Київська старовина”, 1993, №5, с.99-102.

¹⁸ Є.Маланюк, Малоросійство „Мала енциклопедія етнодержавознавства”, с.717.

¹⁹ Е.Сміт, Національна ідентичність, Київ 1994, с.26.

суспільство розділилося у виявах лояльності чи нелояльності до існуючої системи²⁰.

В культурному аспекті специфічну подвійну ідентичність можна розглядати як „родову пляму” русифікаторства, а можна – як чинник плідної російсько-української культурної взаємодії, джерело взаємозбагачення здобутками історичного досвіду й політичної думки²¹.

Найменш дослідженим в літературі лишається особистісний, морально-політичний зріз проблеми подвійної ідентичності. Тут домінують емоційні, спрощені підходи, що виявляється в тенденції до розгляду носіїв „малоросійської ідентичності” як нерозчленованої сірої маси. Але ж серед них були ті, хто зберігав у душі прихильність до української пісні, були навіть українофіли, що писали російською мовою і не намагалися вийти за рамки поміркованого культурництва²².

Ось, що з цього приводу писав міністр освіти Української Держави М.Василенко, якого теж можна зарахувати до носіїв „подвійної лояльності”. „Що стосується мови, то [...] я сам не пишу українською. Розмовляти – розмовляю, реферати читаю, але пишу завжди російською”. Далі він підкреслював: „Якщо є прагнення створити українську народну інтелігенцію, український університет, [...] повинна бути наука українською мовою. Я повністю погоджуюся з М.Грушевським, який стверджує, що тільки тоді українство як нація отримає вагу у світі, коли зможе створити серйозну українську науку.”²³. Із наведених слів зрозуміло, що М.Василенко був прихильником української науки та культури, проте як покаже його політична діяльність, був поміркованим у поглядах на майбутнє Української держави.

Цікаво, що представники так званої „малоросійської ідентичності” часто потрапляли під подвійну критику. Так, наприклад, того ж М.Василенка чорносотенна преса називала націоналістом, а українська російським агентом.

---

²⁰ Л.Нагорна, Національна ідентичність в Україні, Київ 2002, с.88.

²¹ Там само, с.92.

²² Там само, с.95.

²³ Мова. Політика. Культура: Проблема державності української мови очима корифеїв вітчизняної науки [М.П.Василенка, В.І.Вернадського, А.Ю.Кримського, В.П.Науменка, С.О.Єфремова], „Вісник АН УРСР” Київ 1991, №8, с.51-55.

На нашу думку найбільш вдалий ключ до наукових оцінок феномена „подвійної лояльності” в історії українського націотворення запропонував канадський історик П.Магочій. Він вважає, що „національна ідентичність” доби українського „національного відродження” (XIX ст.) формувалася на основі не лише так званої „первісної етнічності”, в якій „свідомість особи є усталеним і незмінним явищем, яке формують кровні зв’язки, спільне походження, мова та культура”²⁴. Не менш важливою, на його думку, була так звана „ситуаційна або факультативна етнічність”, у рамках якої може формуватися система різноманітних лояльностей, нерідко, здавалося б, несумісних. У багатонаціональних державах, стверджує далі П.Магочій, виникає ситуація, коли найзручнішою формою „національного самовизначення” особи буває одночасне співіснування декількох лояльностей. Тому цілком природною була ситуація на українських землях на межі XIX – XX ст., коли дехто вважав себе як малоросом (українцем), так і росіянином.

Водночас виникла також структура взаємовиключаючих лояльностей – коли вважалося, що неможливо одночасно бути і поляком і українцем, або ж українцем і росіянином. В одній із своїх статей, вперше опублікованій у 1989 р., П.Магочій писав: „Увесь хід українського національного відродження до Першої світової війни можна трактувати як історію конфлікту між структурою численних культурних і національних лояльностей, з одного боку, і структурою взаємовиключних свідомостей – з іншого...”²⁵.

На нашу думку найбільш доцільним по відношенню до тих діячів Української революції, які зробили значний внесок в українське націо- та державотворення, але яким властива була „подвійна ідентичність” вживати термін „подвійна лояльність”, який носить менш негативне забарвлення і висвітлює їх поміркованість і неприйняття відкидання усього російського.

Цікаво, що історики часто намагаються відшукати українське коріння і українську національну ідентичність у діячів, які її не мали, так, зокрема,

---

²⁴ П.Магочій, Українське національне відродження: нова аналітична структура, „Галичина. Історичні есе”, Львів 1994, с.59.

²⁵ Там само, с.59-60.

сталось із Володимиром Вернадським. Міф про українство якого давно живе самотійним життям, він закріплений у свідомості пересічного українця. Цікавим і ґрунтовним з цього приводу є публікація І.Гирича присвячена відношенню В.Вернадського до українського національного питання та його національній само ідентифікації²⁶. Проблема „В.Вернадський і українська ідентичність“ набуває надзвичайної ваги тому, що є визначальною при вирішенні таких ключових питань нашої історії ХХ ст., як концепція і розвиток національної науки у переломний період, місце і роль української еліти в часах визвольних змагань тощо²⁷.

Крізь призму думок В. Вернадського стає зрозумілішим те неможливе для здійснення надзавдання української еліти у творенні власної держави. Коли існувала така величезна відмінність у візії майбуття нації серед людей, які тою чи іншою мірою належали до провідної верстви, то тим більше очевидна приреченість незалежницьких аспірацій у 1917-1920 рр. І якщо переважна більшість української за походженням інтелігенції, як і В.Вернадський, вважала за краще „среди зоологических украинских и великорусских инстинктов уйти во что-то такое вечное“²⁸, збоку споглядала за поступовим конанням паростків неусвідомленого свого в нерівній боротьбі із засвоєним „чужим“, то це ще одне підтвердження залізної закономірності і невідворотної логіки історичного процесу²⁹.

Близькими за національною ідентичністю до В.Вернадського можна назвати також міністрів Української держави М.Чубинського (міністр юстиції), В.Зіньківського (міністр релігійних справ) та ще ряд діячів, яких редактор газети „Нова Рада“ А.Ніковський влучно назвав „[...] елементом негодящим до державної творчості, [...] явними політичними спекулянтами, котрі приховали свій общеросійський крам на той випадок, коли на нього підскочить ціна [...]“³⁰.

---

²⁶ І.Гирич, Між російським і українським берегами Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917-1921 років), „Мирра mundi“, 1996, с.735-756.

²⁷ Там само, с.735.

²⁸ В.Вернадський, Дневники 1917-1921. Октябрь 1917 - январь 1920, Киев 1994, с.147.

²⁹ Гирич І. Між російським і українським берегами Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917-1921 років), с.756.

³⁰ А.Ніковський, „Нова Рада“, 1918, 14 травня, с.3.

Проте незважаючи на свою „загальноросійську національну ідентичність” ці політичні діячі, у деяких випадках, самі того не бажаючи, прислужилися українському державотворенню, і зробили в окремих сферах відчутний внесок.

Таким чином, національна ідентичність – це складна конструкція, що складається з багатьох взаємопов’язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних. Саме завдяки багатовимірності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру. Проблема визначення поняття „національна ідентичність” та її еволюція є досить складною і неоднозначною. Можемо зробити висновок, що період Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. був часом остаточного становлення національної ідентичності, як української еліти так і широких мас населення в цілому. Загалом усіх політичних діячів, які брали участь в державотворчих процесах в зазначений період можна виділити три типи національної ідентичності: „українська ідентичність”, „подвійна лояльність” та „загальноросійська самосвідомість”.